

GIORGIO AGAMBEN

ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΜΕΝΕΙ
ΑΠΟ ΤΟ ΑΟΥΣΒΙΤΣ

Το αρχείο και ο μάρτορας

Μετάφραση
Παναγιώτης Καλαμαράς

Περιεχόμενα

9	Πρόλογος
	Αυτό που μένει από το Άουσβιτς
15	Ο μάρτυρας
46	Ο «μουσουλμάνος»
103	Η ντροπή ή περί υποκειμένου
163	Το αρχείο και η μαρτυρία
207	Βιβλιογραφία

Χάρη σε μια σειρά από έρευνες, όλο και πιο ευρύτερες και ακριβείς, ανάμεσα στις οποίες το βιβλίο του Ραούλ Χίλμπεργκ (Raul Hilberg) κατέχει περίοπτη θέση, το πρόβλημα των ιστορικών συνθηκών (υλικών, τεχνικών, γραφειοκρατικών, νομικών...) στις οποίες συνέβη η εξόντωση των Εβραίων έχει επαρκώς διευκρινιστεί. Περαιτέρω έρευνες έριξαν νέο φως σε κάποιες ιδιαίτερες πλευρές, όμως το συνολικό πλαίσιο μπορεί τώρα πια να θεωρείται δεδομένο.

Αρκετά διαφορετική είναι η κατάσταση όσον αφορά την ηθική και πολιτική σημασία της εξόντωσης ή έστω η ανθρώπινη κατανόηση αυτού που συνέβη – δηλαδή, σε τελική ανάλυση, η επικαιρότητά του. Εδώ δεν λείπει μονάχα κάτι σαν μια προσπάθεια οικουμενικής κατανόησης, αλλά επίσης το νόημα και οι λόγοι της συμπεριφοράς τόσο των δημίων όσο και των θυμάτων και, πολύ συχνά, τα ίδια τους τα λόγια συνεχίζουν να μοιάζουν με ένα ανεξιχνίαστο αίνιγμα, ενισχύοντας την άποψη εκείνων που θα ήθελαν το Άουσβιτς να μείνει για πάντα ακατανόητο.

Από την πλευρά του ιστορικού γνωρίζουμε, για παράδειγμα, μέχρι και τις παραμικρές λεπτομέρειες του πώς συνέβη στο Άουσβιτς η τελική φάση της εξόντωσης, πώς οι εκτοπισμένοι οδηγούνταν στους θαλάμους αερίων από μια ομάδα αποτελούμενη από τους ίδιους τους συντρόφους τους (το λεγόμενο *Sonderkommando*), οι οποίοι στη συνέχεια ασχολούνταν με το να βγουν

έξω τα πτώματα, να πλυθούν, να αφαιρεθούν από τα σώματα τα χρυσά δόντια και τα μαλλιά και, τέλος, να μπουν στους φούρνους των κρεματορίων. Κι όμως αυτά καθαυτά τα γεγονότα, τα οποία μπορούμε να περιγράψουμε και να αραδιάσουμε το ένα μετά το άλλο βάσει της χρονικής τους σειράς, παραμένουν ιδιαιτέρως αδιαφανή, εάν προσπαθήσουμε πραγματικά να τα κατανοήσουμε. Ίσως κανείς δεν εξέθεσε με μεγαλύτερη αμεσότητα αυτή τη διαφορά και αυτή τη στενοχώρια από τον Σάλμεν Λέβενταλ (Salmen Lewental), ένα μέλος του Sonderkommando που παρέδωσε τη μαρτυρία του μέσα σε μερικά φυλλαράκια χαρτί, θαμμένα δίπλα στο κρεματόριο III, και τα οποία ήρθαν στο φως δεκαεπτά χρόνια μετά την απελευθέρωση του Άουσβιτς.

Όπως ακριβώς –έγραψε ο Λέβενταλ στα απλά του γίντις– τα γεγονότα που πιστοποιούνται δεν μπορεί να τα φανταστεί κανένας ανθρώπινο ον, έτσι δεν μπορεί να φανταστεί κανείς ότι μπορεί κάποιος να μεταφέρει με ακρίβεια τον τρόπο με τον οποίο έλαβαν χώρα οι εμπειρίες μας... εμείς – η μικρή, σκοτεινή ομάδα ανθρώπων που δεν θα αφήσει πολλή δουλειά στους ιστορικούς.

Εδώ δεν πρόκειται, προφανώς, για τη δυσκολία που συναντάμε κάθε φορά που προσπαθούμε να μεταφέρουμε σε άλλους τις πιο βαθιές μας εμπειρίες. Η διάσταση αφορά την ίδια τη δομή της μαρτυρίας. Από τη μια πλευρά, πράγματι, αυτό που συνέβη στα στρατόπεδα μοιάζει στους επιζώντες σαν η μοναδική πραγματική αλήθεια και, σαν τέτοια, απολύτως αξέχαστη. Από την άλλη, αυτή η πραγματικότητα είναι, ακριβώς στον ίδιο βαθμό, αφάνταστη, δηλαδή μη αναγώγιμη στα στοιχεία που τη συνθέτουν. Για γεγονότα τόσο πραγματικά που, σε σύγκριση μαζί τους, τίποτα δεν είναι πιο πραγματικό· για μια πραγματικότητα τέτοια, που ξεπερνά αναγκαστικά τα γεγονικά της δεδομένα: Αυτή είναι η απο-

ρία του Άουσβιτς. Όπως έγραψε στα χαρτάκια του ο Λέβενταλ, «ολόκληρη η αλήθεια είναι πολύ πιο τραγική, ακόμη πιο τρομακτική...». Πιο τραγική, πιο τρομακτική, από τι πράγμα;

Τουλάχιστον σε ένα σημείο, ωστόσο, ο Λέβενταλ έκανε λάθος. Μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι εκείνη «η μικρή, σκοτεινή ομάδα ανθρώπων» (το σκοτεινή θα πρέπει να γίνει κατανοητό εδώ και με την κυριολεκτική έννοια του αόρατου, αυτού που δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό) δεν θα πάψει να δίνει δουλειά στους ιστορικούς. Η απορία του Άουσβιτς είναι, πράγματι, η ίδια η απορία της ιστορικής γνώσης: η μη σύμπτωση μεταξύ γεγονότων και πραγματικότητας, μεταξύ διαπίστωσης και κατανόησης.

Ανάμεσα σε εκείνους που θέλουν να καταλάβουν πολλά και πολύ γρήγορα, διαθέτοντας εξηγήσεις για τα πάντα, και σε εκείνους που αρνούνται να καταλάβουν, προσφέροντας φτηνές αγιοποιήσεις, η μοναδική βατή οδός φαίνεται να είναι αυτή που διερευνά τον χώρο μεταξύ αυτών των δύο εκδοχών. Σε αυτή τη δυσκολία ως προστεθεί και μία άλλη, η οποία αφορά, πιο συγκεκριμένα, όποιον έχει συνηθίσει να ασχολείται με λογοτεχνικά ή φιλοσοφικά κείμενα. Πολλές μαρτυρίες –είτε των δημίων είτε των θυμάτων– προέρχονται από κοινούς ανθρώπους, όπως «σκοτεινοί» άνθρωποι ήταν προφανώς η μεγάλη πλειοψηφία εκείνων που βρέθηκαν στα στρατόπεδα. Ένα από τα μαθήματα του Άουσβιτς είναι ακριβώς ότι το να καταλάβεις το μυαλό ενός κοινού ανθρώπου είναι απείρως πιο δύσκολο από το να καταλάβεις το μυαλό ενός Σπινόζα ή ενός Δάντη [και με αυτή την έννοια πρέπει να κατανοηθεί ο ισχυρισμός της Χάνα Άρεντ (Hannah Arendt), τόσο συχνά παρεξηγημένος, για την «κοινοτοπία του κακού»].

Οι αναγνώστες μπορεί να απογοητευτούν βρίσκοντας σε αυτό το βιβλίο πολύ λίγα καινούργια σε σχέση με τις μαρτυρίες των επι-

ζησάντων. Ως προς τη μορφή του, αυτό είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, ένα είδος διαρκούς σχολίου αναφορικά με τη μαρτυρία. Δεν νομίζουμε ότι μπορούσαμε να προχωρήσουμε διαφορετικά. Ωστόσο, εφόσον σε έναν συγκεκριμένο βαθμό φαίνεται προφανές το γεγονός ότι η μαρτυρία συμπεριελάμβανε ως ουσιαστικό στοιχείο της ένα κενό, ότι δηλαδή οι επιζήσαντες κατέθεταν για κάτι που δεν μπορεί να κατατεθεί, το να σχολιάσεις τη μαρτυρία τους σημαίνει απαραίτητως να διερωτηθείς για εκείνο το κενό – ή, μάλλον, να δοκιμάσεις να το ακούσεις. Το να ακούσει ένα κενό, δεν αποδείχθηκε, για τον συγγραφέα, μια άχρηστη δουλειά. Τον υποχρέωσε, κυρίως, να ξεκαθαρίσει το πεδίο απ’ όλες σχεδόν τις θεωρίες που, μετά το Άουσβιτς, προσπάθησαν να υπάρξουν στο όνομα της ηθικής. Όπως θα δούμε, σχεδόν καμία από τις ηθικές αρχές, τις οποίες η εποχή μας πίστεψε ότι θα μπορούσε να αναγνωρίσει σαν έγκυρες, δεν περνάει τον τελικό έλεγχο μιας ηθικής που ανέδειξε το Άουσβιτς. Από την πλευρά του ο συγγραφέας θα αποζημιωθεί για τον κόπο του εάν, στην προσπάθειά του να διακριβώσει τον τόπο και το υποκείμενο της μαρτυρίας, καταφέρει έστω να φυτέψει εδώ κι εκεί πασσάλους που θα μπορέσουν τελικά να προσανατολίσουν τους μελλοντικούς χαρτογράφους στη νέα ηθική γη. Ή έστω εάν καταφέρει να διορθωθούν μερικοί όροι με τους οποίους καταγράφηκε το κρίσιμο μάθημα του αιώνα, έτσι ώστε είτε μερικές λέξεις να εγκαταλειφθούν είτε άλλες να κατανοηθούν με έναν διαφορετικό τρόπο. Ακόμη και αυτός είναι ένας τρόπος –και ίσως ο μόνος δυνατός– για να ακουστεί το ανείπωτο.

Εάν το πρόβλημα των ιστορικών συνθηκών (υλικών, τεχνικών, γραφειοκρατικών, νομικών) στις οποίες συνέβη η εξόντωση των Εβραίων μπορεί να θεωρηθεί σήμερα επαρκώς αποσαφηνισμένο, πολύ διαφορετική είναι η κατάσταση αναφορικά με την ηθική και πολιτική σημασία της εξόντωσης ή ακόμη και της ανθρώπινης κατανόησης αυτών που συνέβησαν. Δηλαδή, σε τελική ανάλυση, της επικαιρότητάς τους. Εδώ δεν λείπει μονάχα κάτι σαν μια προσπάθεια σφαιρικής κατανόησης, αλλά ακόμη και το νόημα και οι λόγοι της συμπεριφοράς των δημίων και των θυμάτων, και πολύ συχνά τα ίδια τους τα λόγια, συνεχίζουν να παρουσιάζονται σαν αίνιγμα.

Ανάμεσα σε αυτούς που θέλουν να καταλάβουν πολλά και πολύ γρήγορα και έχουν εξηγήσεις για τα πάντα, και αυτούς που με φθηνό τρόπο ιεροποιούν αρνούμενοι να καταλάβουν, αυτό το βιβλίο επιλέγει έναν τρίτο δρόμο: Προσπαθεί να ακούσει όχι τόσο τη φωνή των μαρτύρων όσο το κενό που δεν μπορεί να κατατεθεί, την «απρόσωπη παρουσία» που κάθε μαρτυρία αναγκαστικά εμπεριέχει (δηλαδή, σύμφωνα με τα λόγια του Πρίμο Λέβι, εκείνους που «έπιασαν πάτο», τους «μουσουλμάνους»). Στη βάση αυτή, το Άουσβιτς δεν παρουσιάζεται μονάχα ως ένα στρατόπεδο θανάτου, αλλά ως ο τόπος διεξαγωγής ενός πειράματος ακόμη πιο απροσδόκητου, όπου τα όρια μεταξύ ανθρώπινου και απάνθρωπου ακυρώνονται και, μέσω της δοκιμασίας του Άουσβιτς, ολόκληρος ο ηθικός στοχασμός της εποχής μας δείχνει την ανεπάρκειά του ως προς το να μπορέσει να αφήσει να φανεί μέσα από τα ερείπιά του το αβέβαιο προφίλ μιας νέας ηθικής γης: εκείνη της μαρτυρίας.